

A SZILÁGYI ÉS HAJMÁSI MONDA SZÖVEGTÖRTÉNETE.

Szilágyi és Hajmási mondája azok közül a mondáink közül való, amelyek epikus ének formájában maradtak ránk — talán épen az egyetlen ilyen mondánk.

Azok a kutatók, akik eddig Szilágyi és Hajmási mondájával foglalkoztak, pusztán a motívumok történetére terjeszkedtek ki, csak Kardos Albert¹ vetett fel szövegtörténeti szempontokat is, de ő is csak mellékesen, a tárgytörténeti kutatásba belevegyítve és annak alárendelve. Pedig epikus monda történetével foglalkozva, mindenekelőtt a szöveget kell végigkísérnünk fejlődésének egész menetén, keletkezésétől kezdve legújabb ismert alakjáig, és pontról-pontra össze kell hasonlítani a monda ismert szövegeit: ebből a szöveg eredeti alakjára, esetleg keletkezésének helyére és idejére nézve vonhatni le következtetéseket. A szövegtörténeti kutatás eredményei készítik elő a talajt a tárgytörténeti számára, nélkülük a tárgytörténeti kutatás talán nem eredménytelen, de mindenesetre nagyon fáradságos és bizonytalan.

Ezért azt hiszem, nem végzek haszontalan és fölösleges munkát, ha megkísérlem a monda szövegeinek összehasonlítása útján rekonstruálni az alapszöveget — legalább is tartalmát és formájának jellegét — és megjelölni azokat az irányokat, amelyekben az alapszöveg fejlődött, amíg a ma ismert változatok létrejöttek.

A monda általunk ismert szövegei a következők:

1. Az ú. n. szendrei névtelen históriás éneke 1561-ből vagy 1571-ből. Két változata maradt ránk, az egyik a Csoma-kódexben (ezt Toldy Ferenc adta ki először: *Magyar költői régiségek*, 1828.), a másik a Vasady-kódexben (R. M. K. T. VII. 169. l.). A két szövegváltozat lényegében nem különbözik egymástól; legfontosabb eltérés az, hogy a Vasady-kódex szövege egy nem épen odaillő hosszas fohászt és istenes elmélkedést ad a panaszkodó Szilágyi Mihály szájába. A két változat viszonyát bőven tárgyalja Dézsi Lajos a R. M. K. T. VII. kötetéhez irt jegyzeteiben (377. és k. l.), ugyanitt a Csoma-kódex szövegváltozatát is közli betűhíven. A szendrei névtelen versét A-val fogjuk idézni.

¹ EPhK. 1885. 585. l.

2. Székely népballada, amelyet Szabó Sámuel jegyzett fel 1865 körül (Magyar Népköltési Gyűjtemény I. 166. l.); **B1**-el jelöljük.

3. Székely népballada, amelyet egy 1820 körül Csikszentmártonban készült másolat nyomán adott ki Szabó Károly (Magy. Népk. Gyűjt. I. 158. l.) Az elbeszélésnek csak első részét, az ifjak fogságát és szökését tartalmazza. **B2**.

4. Moldvai csángó monda, feljegyezte Kománfalván Gegő Elek (A moldvai magyar telepekről. Budán, 1838. 80. l.) **B3**.

Ezekhez járulna még ötödikül egy másik töredékes erdélyi népballada, amelyet Sebesi Jób gyűjtéséből Herrmann Antal adott ki². Erről azonban Sebestyén Gyula³ kimutatta, hogy hamisítvány, maga Herrmann Antal sem tartotta hitelesnek⁴, és így joggal mellőzhetjük.

Amint már a jelöléssel is kifejeztük, a szövegeknek két csoportját különböztethetjük meg, amelyek formailag is, tartalmi tekintetben is eltérnek egymástól. Először a **B** csoportot vesszük szemügyre, mert ide három szöveg tartozik, s ezeket kell előbb egymással összehasonlitanunk, csak azután vethetjük össze az **A** szöveggel.

A **B** csoport szövegei mind formailag, mind tartalmilag összetartoznak. A **B1** és a **B2** népi elbeszélő költemény — a közfelfogás balladának nevezi (egyszerűség kedvéért mi is megtarthatjuk ezt a konvencionális megjelölést), pedig, amint látni fogjuk, a ballada követelményeit nem valósítják meg teljesen. A **B3** próza, de kétségkívül egy **B1** és **B2**-vel rokon ballada-szövegen alapul. Dézsi⁵ azt tartja, hogy balladaformában hallotta még a lejegyző Gegő Elek is. Ezt nem tartom valószínűnek. Gegő ugyanis közlését így vezeti be: «Minden nyomozásom 's kutatásom után a' számtalan *Egyszer volt, hogy nem volt* összefüggéstelen mesék közt még olyant sem találtam, mint a' kunfalvi öreg Csákié, ki elbeszélé: . . . » Gegő tehát a mesék közt említi közlését és azt mondja róla, hogy elbeszéltek: ez aligha vonatkozhatik balladára — azt a nép mindig énekelve adja elő és dallam nélkül el sem tudná képzelni. De mintha Gegő érezte volna, hogy a monda szövegében van valami állandó, hagyomány-szerű, ép azért — úgy látszik — igyekezett hiven közölni; egyes szavakat, amelyeket tipikus fordulatoknak tart, dűlt betűvel nyomtatott. Ha Gegő közlésének egyes fordulatait összehasonlítjuk **B1** és **2**-vel, észrevehetjük szoros kapcsolatukat. Az ilyen

¹ Könnyebben hozzáférhető közlései ennek a szövegnek: Magy. Népk. Gyűjt. I. 556. l., EPhK. 1885. 593. l. és R. M. K. T. VII. 374. l.

² Budapesti Szemle LV. k. 1888. 285. l.

³ EPhK. 1889. 506. l.

⁴ A Kisfaludy Társaság Évlapjai, új folyam XXIV. (1889—90) 140. l.

⁵ I. h. 374. l.

fordulatok **B3**-ban a következők (mellettük áll **B1** vagy **2**-beli megfelelésük, a verssor számával idézve):

Két *kenyeres pajtás*: **B1**, 1 és 47.

Nagy Szilágyi Miklós: **B1**, 12; **B2**, 59.

Két *gerezd szőlőért*: **B1**, 3; **B2**, 2.

Költő pénzzel: **B2**, 23.

Zabos lovakkal. A *zabos* szót, mint az előbbi idézetben a *költőt*, Gegő dült betűvel szedeti, jelezvén, hogy az elbeszélő saját kifejezése és hogy ő tipikus fordulatnak tartja, épp úgy, mint az «*egy elmenésében...*» és a «*gyűrüse — jegyese*»¹ részleteket, amelyeket hasonló módon emel ki. Azért valószínű, hogy a *nyergeslovak*: **B2**, 29 helyett az öreg Csáki változatában *zabos* állott.

Egy elmenésében gyalog-ösvényt, visszajövetében szekér-utat vága: **B1**, 34—35; **B2**, 60—61.

Gyűrüse — jegyese: **B1**, 49.

Mivel ezeket a népies fordulatokat a tudákos stílusú Gegő aligha használta volna magától, feltehetjük, hogy az öreg Csáki elbeszélésében is előfordultak mindezek, nemcsak azok, amelyeket Gegő dült betűvel jelzett; sőt az elbeszélő sem használta volna, ha a népballadát nem ismeri. Ezért valószínű, hogy ő hallotta ugyan a balladát, de már csak a tartalmára és egyes fordulataira emlékezett, amikor Gegőnek elbeszélte.

Tartalomra **B3** semmiben sem tér el **B1** és **B2**-től. Az egyetlen, ami Gegőnél másképp hangzik, mint a balladában, ez a rész: «...akart a két magyar urfi karddal osztozni a császár leányán, kinek esengésére Szilágyi nem markola kardot, megvallván, hogy van neki otthon *gyűrüse — jegyese*.» Ezt a látszólagos eltérést is könnyen megmagyarázza Gegő szüksézszerűsége: nem tartotta

¹ Dézsi (i. h. 376. l.) azt tartja, hogy az eredeti közlésben csak a «gyűrüse» kifejezés szerepelt és Gegő magyarázatul tette mellé a «jegyese» szót. T. i. **B1**-ről azt írja, hogy «...mintha a lejegyző Gegőt is ismerte volna, erre mutat az, hogy a 'gyűrüse' után magyarázatul odatett 'jegyese' színtén megvan az énekben is, pedig a kettő együtt felesleges». Nem osztozom Dézsi nézetében. Aki a népballadákat ismeri, jól tudja, hogy a kifejezésbeli paralelizmus lényeges eleme a formának, tehát a két szinonima egyike sem felesleges. Különbözik a ballada nagyszerűen pattogó ritmusa is eltűnnék, ha

Mert van nekem otthon jegyesem, gyűrüsöm,
Hittel elköötözött hites feleségem. (**B1**, 49—50)

helyett ezt olvasnók:

Mert van nekem otthon gyűrüsöm,
Hittel elköötözött hites feleségem.

A ballada alapos és lelkiismeretes folklorista lejegyzőjét amúgy sem szabad nyomós ok nélkül ilyen szöveghamisítással, hogy úgy mondjam, társzerzőséggel meggyanúsítani. A kötet minden közlése mellett ott vannak a jegyzetek, a magyarázatokat a gyűjtő nem iktatja be a versbe magába.

fontosnak megemlíteni, hogy nem közösen határozták el a párbajt, hanem csak egyikük, még pedig Hajmási javasolta. Gegőt különben Vörösmarty balladája is befolyásolhatta: ő maga említi, hogy ismeri ezt a költeményt és utal is rá, mint rokon témára (a 81. lapon).

B1 és **B2** ugyanannak a szövegnek a változatai, e felől kétség nem lehet: az egész felépítés és szerkezet azonos, az egyezés legtöbbször szó szerinti. Ha összehasonlítjuk ezt a két változatot, a következőket tapasztaljuk.

B2 töredék: az üldöző sereg leverésével véget ér; **B1** a két pajtás vitáját és ennek megoldását is adja. **B2** mégis hosszabb: 63 sor, **B1** csak 54 soros, ebből a **B2**-vel azonos cselekményű részre csupán 37 sor jut. **B2** tehát bővebb beszédű és ezért sokkal kevésbé balladaszerű, mint **B1**. A párbeszédnek a cselekmény ismertetésében kisebb szerepe van, több a mellékes dialógus, az ismétlés gyakoribb, több a magyarázó részlet: a *Zersingen* folyamata kevésbé kezdte ki **B2**-t. **B1**-ben a hosszas csiszolódás néha már szövegromlásra is vezetett. A börtönben szynlödő hősöket a császár leánya így szólítja meg: «Atyám tömlöcéből szabadult ifiak» (9. sor), kétségkívül a 23. és 43. sor hatása alatt, ahol ez a megszólítás már helyén való. **B2**-ben a megszólítás megfelel a körülményeknek: «Atyám tömlöcében rég lakó ifiak» (16. sor). Más helyen a kopás homályosságra vezet **B1**-nél: a 31—36. sorban

Pajtásom, pajtásom, láss a kúsasszonyhoz,
Ne hagyjam magunkat.
Elérte a tábor, harcba mene véle... stb.

elfelejtí megmondani, hogy a két vitéz melyikéről van szó; **B2** tudja, hogy a hőstetteket Szilágyi vitte véghez.

Az elbeszélő részek sok helyütt kimaradtak, a **B2** így írja le a szabadulást:

Onnan elindula császár szép leánya,
Felmene nagy gyorsan a maga házába,
Kevés költő pénzét magához is vevé,
Három száz aranyát a zsebébe tevé.
Onnan felméne az atyjának házába,
Kezét reá tevé tömlecnek kócsára.
Feljára azonnal lovaknak pajtáit,
Megnézéli atyja jobbik paripáit.
Kivezete onnan három nyerges lovat,
Az háromra feltőn három éles pallost.
Nézéli azonnal tömlecnek ajtaját,
Felnyitá azonnal csattogó závarját.
Felsőval így kiált: «Két magyar urfiak!
Jertek ki, lássátok színét a világnak,
A szép fényes napnak ragyogó járását,
És a csillagoknak változó forgását.»
Felülének hárman három paripára,
S űk elindulának egy nagy régi útra (21—38.);

B1 ugyanezt röviden így adja:

Azonnal elmene császár szép leánya
 Az apja házába;
 A kezéhez vevé tömlöcnek kócsait,
 A zsebébe tevé kevés aranyait,
 Sietve elmene s megnyitá az ajtót.
 Megindulának ök, onnat el, sietve. (14—19.)

De nem lehetne mondani, hogy ez a lecsiszolás — ha a néhány homályos részletet nem tekintjük — kárára volna **B1**-nek. A cselekvény így kerekesebb, gyorsabban gördül, nincsenek olyan hosszadalmas ismétlések, amelyek a népballada szellemével nem férnek jól meg, mint **B2**, 1—4:

Midőn fogván estek két magyar urfiak,
 Császár tömlécében két gerezd szöllőér',
 Már hét esztendeig elfeledve voltak
 Császár tömlécében két magyar urfiak...

és

Ma hét esztendeje, hogy mi itten vagyunk...

Nincsenek olyan homerosi párbeszéddek, amelyek a cselekvényt nem mozdítják elő, mint **B2**, 50—57:

«Jó napot, jó napot, két magyar urfiak,
 Császár tömlécéből szökevény ifiak!»
 Felelnek e szóra két magyar urfiak:
 «Isten hozott tüktök, császár szép tábor!»
 Szóval ismét felel császár katonája:
 «Jöttünk ti hozzátok egy vagdalkozásra.»
 Felele e szóra nagy Szilágyi Miklós:
 «Nem bánom, nem bánom, ha megvagdalkozónk.»

Mindebből azt a következtetést lehet levonni, hogy egyrészről **B2** teljesebb és így régiesebb, mint **B1**, másrészről pedig **B1** előadása szakadozottabb, drámaibb, stílusa közelebb áll ismert népballadánk stílusához. Ha ezt a két megállapítást egybevetjük, arra az eredményre jutunk, hogy költeményünk eredetileg nem volt népballada, hanem csak később lett azzá. Helyesebben mondva, nem is lett népballadává, csak stílusában hasonult hozzá. Kibékítő vége, meseszerű nagyzolása («Egy elmenetibe...») nagyon is megkülönböztetik a népballada szokásos szerkezetétől.

Költeményünknek tehát eredetileg inkább költői elbeszélés volt a műfaja, mint ballada. A szöveg, amelyből **B1**, **B2** (és, mint kimutattuk, kétségkívül **B3** is) ered, **B2**-höz állhatott legközelebb — hiszen ez a legrégebbi fokozat az összes közül. És ha abból a formai és stíláriai különbségből, amelyet **B1** és **B2** közt megállapítottunk, helyesen következtethetünk a szöveg változásának, vagy mondjuk, fejlődésének általános tendenciájára, azt állíthatjuk, hogy tartalmában meseszerű

(ez a **B** szerkezet összes változatainak közös tulajdonsága), formájában széles, epikus, párbeszédekkel, ismétlésekkel, állandó jelzőkkel és fordulatokkal bőven megrakott, nyugodt menetű elbeszélő költemény volt a **B** változatok alapszövege. Mindezekkel a stíláriis sajátosságokkal tehát közelebb állt a délszláv epikus népdalokhoz, az orosz bilinekhez, a spanyol románcokhoz, a finn-észt rúnókhöz, mint a magyar-székely és angol-skót-skandináv balladák jellegzetes típusához.

A szendrei névtelen verse (az **A** szöveg) formájában is, tartalmában is eltér a **B** szerkezettől. Formailag igen nagyok a különbségek. Míg **B1** és **B2** pompásan gördülő soraiból csak úgy áramlik ki a népi epika minden kedves naivsága, friss üdősége, addig a szendrei névtelen versének elbeszélése merev, ritmusa döcögő, rímei az örökös vala-vala. Leri róla a XVI. század latinon, az ő stílusához hasonló stílben fordított szép-históriákon és hasonló szellemben megírt históriás és istenes énekeken nevelkedett költője a maga egész formai tökéletlenségében, tudákosságában és bölcselkedő vallásosságában.¹

Valószínűnek lehet tartani azt is, hogy Szilágyi fohásza és elmélkedése nem interpoláció a Vasady-kódexben — amely Dézsi szerint a romlatlanabb szöveget őrizte meg — hiszen nagyon is hozzáillik ehhez a szellemhez és stílushoz; a Csoma-kódex vagy az ennek alapul szolgáló szöveg jobbízlésű másolója hagyhatta csak el ezt a részt és tette ezáltal élvezhetőbbé a költeményt, amely azóta Toldy Terenc kiadásában elég ismertté és kedveltté is vált.

Csak a szerkezet kerekdedségében és a cselekvény mozgalmasságában múlja fölül kortársait a költő, de ezt is inkább mintájának köszönheti, mint saját tehetségének. Mert hiszen minta után dolgozott.

Ezeröttszázban és hetven fölött írnak egyben:
Egy ifjú szörzé vala ültében Szöndörő várában,
Egy poétának ő verseiből, szomorú szívében.

Így végződik a Csoma-kódex szövegváltozata. Az általános felfogás, amelyet Heinrich Gusztáv fejtett ki egyetemi előadásaiban² és amelyet először Kardos Albert közölt³, az, hogy latin nyelvű versből dolgozott a szendrei névtelen, mert abban az időben poétának csak a latin nyelven író költőket neveztek. Ezt a felfogást módosítanunk kell. Azt elfogadhatjuk, hogy költőnk egy latin versre *hivatkozott*. De kérdés, hogy

¹ Nem tudom, miért nevezi Kardos Albert (i. h. 600. l.) naivnak, néphez szólónak az előadás módját. Ha az ember összehasonlítja az **A** és **B** szerkezeteket, világosan láthatja, mi az igazán naiv, és mi a tudákos, a papiros-izü.

² L. EphK. 1892, 446. l.

³ I. h. 603. l.

használhatt-e valóban latin verset. Kérdés, hogy egyáltalán dolgoztak-e fel népi témát — mert az, hogy témánk népi, azt hiszem, nem kétséges — a XV—XVI. század latinul író költői: ránk ilyen latinnyelvű költemény nem maradt. Ez még magában nem volna bizonyíték arra, hogy nem is volt, de akkor, ha meggondoljuk, mi volt a témaköre a humanista költészetnek, láthatjuk, hogy a népmondák nagyon távol állnak tőle. Anonymus ismert ítéletét a parasztok hazug meséiről és a hegedősök csacska énekeiről ezek a tudós írók is magukévá tették. Ha a humanista modern tárgyat választott, ez sohasem volt egyéb, mint a dicsőítése valamely uralkodónak vagy nagy úrnak, akinek a kenyerén élt, vagy legfeljebb valami egykorú hadi esemény megéneklése, de ugyancsak panegirikus céllal.¹ Kardos is csak ilyenekre tud hivatkozni, amikor a latin eredet elméletének bizonyításához analógiákat keres.²

Tehát névtelen költőnk aligha dolgozhatott valóban latin eredeti nyomán. Hogy mégis ezt állítja, azt azért teszi, mert így akar hitelt, súlyt, tekintélyt adni a művének, mint a középkor nem egy költője és írója, ha népi témát dolgoz fel. Hogy csak egy-két példát említsek,³ a *Nibelung-énekek*hez hozzákapcsolt *Klage* szerzője is arra hivatkozik,⁴ hogy először latinul írták meg az eposzt, mégpedig Piligrin püspök megbízásából. Ezt a kijelentést sem kell túlságos komolyan venni, mint ahogy nem készpénz a *Chanson de Roland* szerzőjének az a gyakori állítása sem, hogy «oklevelekből és iratokból»⁵ vette az elbeszélését, vagy hogy a «történetben»⁶ a «régii történetben»,⁷ a «franciák történetében»,⁸ találta megírva.

¹ Pintér: *A magyar irodalom történetének kézikönyve*. II, 1921, 343. l.

² I. h. 602. l.

³ Böven tárgyalja ezt a középkori irodalomban általános jelenséget Fr. Wilhelm: *Antike und Mittelalter*, I. *Über fabulistische Quellenangaben*. Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache u. Literatur 33. (1908), 286. l.; v. ö. még Burdach megjegyzését: *Sitzungsberichte d. preussischen Ak. d. Wiss.* 1918, 1021. l. 1. sz. jegyz. Lélektani gyökereiről Günther Müller *Gradualismus* c. tanulmányában (*Deutsche Vierteljahrschrift für Literaturwiss. u. Geistesgeschichte* II. [1924], 690. l.) azt írja: «Ein metaphysisches Vertrauen auf die Realität ermöglicht das schrankenlose Spielen der Phantasie. Die ‚Glaubensfreudigkeit‘ des Mittelalters ist nicht aus psychologischer Naivität, sondern aus Grundzügen der realistischen Welthaltung zu erklären. Von diesem Boden aus würde der Sinn der ‚fabulösen Quellenangaben‘, des Kampfs der geistlichen Epiker gegen die ‚Lügen‘ der Spielleute zu erklären sein.»

⁴ A 17—20. és 4541—42. sorokban.

⁵ 1684. sor: es chartes e es briefs.

⁶ 1685., 2095: ço dist la Geste.

⁷ 3742.: l' ancienne Geste.

⁸ 3265.: Geste Francor.

Wolfram von Eschenbach a *Parzival*-jában szintén tekintélyes forrásokat akar idézni. Flegetânis, a bölcs pogány (arab) írta meg szerinte először az «âventiure»-t. A provençai Kyot Toledóban megtalálja a kéziratot és «nigromanzi» segítségével megfejtí a pogány írás ábécéjét. — Kyottól vette ő, Wolfram, az elbeszélést¹.

A spanyol lovagregények is arab forrásra szerettek hivatkozni ilyen módon. Ezt gúnyolja ki Cervantes, mikor az I. k. IX. fej.-ben azt állítja, hogy a *Don Quixote* forrása arab könyv.

Azt azonban elhíhetjük a szendrei névtelennek, hogy nem maga találta ki versének tartalmát, hanem máshonnan merítette. Először is a vers nem mutat akkora költői tehetségre és invencióra, hogy szerzője ezt a bonyolódott mesét maga gondolhatta volna ki. De meg a népi változatok is lehetlenné teszik ezt a feltevést. Igen valószínűtlen, hogy népbaladaink az **A** szövegből származnak, amint az szükséges volna, ha ez a szerkezet önálló költői mű. Igaz, hogy a modern folklore hajlandó a népköltészet minden termékét *gesunkenes Kulturgut*-nak, a nép közé süllyedt irodalomnak tartani,² de a műirodalom és a belőle lett népköltészet viszonya más, mint az **A** és **B** szerkezeteké. A nép csak átveszi az irodalom termékeit, át is alakítja némiképen, de ez az átalakítás egyes szavak vagy sorok megmásításán, betoldásán, elhagyásán vagy felcserélésén, egyszóval a vers csiszolódásán (*Zersingen*) sohasem megy túl. Az új formába való öntés, ami nélkül a **B** szerkezet nem keletkezhetett volna az **A**-ból, sem lehet a 'nép' műve, ahhoz önálló költő kell, és amint látni fogjuk, igen kétséges, hogy ezuttal önálló költő vállalkozott erre az átalakításra. De ha egyelőre elismerjük is annak a lehetőségét, hogy a **B** az **A** szöveg átdolgozásának az eredménye, a monda hatalmasan kiterjedt külföldi rokonsága alapján, amelynek Herrmann Antal a *Liebe wider Freundschaft* motívumnevet adja³, el kell vetnünk a szendrei névtelen önállóságának feltevést.

¹ IX. k., 611—630. sorok.

² Hans Naumann: *Primitive Gemeinschaftskultur*, Jena 1921. 3. l.

³ Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn, I. 63. l. Az itt felsorolt epikus népdalokhoz és mesékhez Gragger Róbert (*Ungarische Balladen*, 1926. 173. l.) még Child 8. és 58. sz. angol és Grundtvig 19. sz. dán népbaladáját illeszti kiegészítésül; én a magam részéről — amint *A Szilágyi és Hajmási monda rokonai és eredetkérdése* c. dolgozatomban (Ethn. XLI: 25 s k. lk.) kifejtettem — a germán Walthermondát (l. Herm. Schneider: *Germanische Heldensage* I [Pauls *Grundriss d. germ. Phil.* 10/1] Berlin u. Leipzig 1928. 331. l.) szeretném ebbe a sorba beiktatni. Itt is két hős van fogságban, megszöknek egy leánnyal — igaz, hogy csak az egyik változatban mind a hárman együtt, a többiben az egyik ifjú, azután a másik a leánnyal — itt is *harcol a két barát a leányért* és a magukkal hozott kincsekért. A monda legrégebb feldolgozása igen tekintélyes korú: a VIII. sz.-ban jegyezték fel angol földön (Schneider i. m. 64. l.)

A helyzet tehát ez: a szendrei névtelen minden bizonynyal minta után dolgozott és ez a minta a legnagyobb valószínűség szerint nem volt latin; a **B** szövegek eredetéről pedig semmiféle adatunk nincs. A téma kétségkívül népi, tehát mindkét szerkezet forrásául népverset tehetünk fel.

Kérdés már most, hogy az **A** és **B** szerkezetek forrásai milyen viszonyban állanak egymáshoz. Két eshetőséget képzelhetünk el. Az első: az **A** szöveget egy jóval tehetségesebb költő teljesen átdolgozta, vagy jobban mondva anyagából egy új verset alkotott, amely azután a nép szájára ment át, mint **B** redakció. A második az, hogy a két szerkezet egy forrásra vezethető vissza.

Az első lehetőség igen valószínűtlen. Az **A** szerkezet hangja és stílusa annyira tudakos, mesterkélts és nehézkes, hogy eleven, tehetséges, izmos költőt — ilyennek képzelhetjük a **B** redakció szerzőjét — alig ragadott volna meg. De még tárgyi nehézségek is akadnak. Mért cserélte volna fel a **B** szöveg költője Szilágyi Mihály koreosztnevét Miklósrá? Az ellenkezője sokkal valószínűbb: egy népi *Miklós*ból a szendrei névtelen *Mihály*t csinált, mert Szilágyi Mihály ismeretes történeti személy, a krónikás valószínűséget kereső verselőnek pedig az ilyen elem mindig értékes, mert közelebb hozza a költészetet a történelemhez. Már a latin forrás fikciója is erre a törekvésére vallott, és, mint alább látni fogjuk, ugyanezt a célt szolgálja az **A** szerkezet még néhány más eleme is. De arra, hogy egy meglévő Szilágyi Mihály nevet Miklósrá változtasson át az átdolgozó, semmi elfogadható okot nem tudunk találni. Véletlen vagy feledékenység okozhatta legfeljebb a **B** szerző tévedését, de ez sem meggyőző magyarázat. Szilágyi Mihály ismert történeti név, s ezt a költő — aki nem lehetett teljesen műveletlen és iskolázatlan ember, hiszen ilyesvalakitől nem várhatnánk ennyire kiváló költői művet — bizonyára nem felejtette volna el. Érthetetlen volna a **B** 1-3-ban előforduló — tehát a **B** szöveghez minden bizonnyal kezdettől fogva hozzátartozó — utalás a fogság okára: «két gerezd szállóért». Ha a költő készen kap egy kerek, magában tökéletesen megokolt mesét, abba nem fog ilyen homályos célzásokat belekeverni, amikor a hadifogság — a népköltésben is otthonos motívum¹ — szerepel a forrásban. Itt megint csak az lehetséges, hogy az **A** a hadifogságot a szálló-epizód helyett vezette be.

Ezek szerint közös forrásból kell az **A** és **B** szerkezeteket származtatnunk. Ez az alapszöveg pedig csak magyar népvers lehetett. Ha idegen, el lehet képzelni, hogy átdolgozza a szendrei névtelen; azt is el lehet képzelni, hogy magyar népballedává dolgozzák fel — de azt, hogy mind a kettő megtörténjék,

¹ Pl. *A két rab testvér*, Ethnographia 1908. 44. 1.

a nélkül, hogy a monda két szerkezete egymástól nagy eltéréseket mutatna, és úgy, hogy ugyanazon *magyar* nevük van a hősöknek: ezt már nem tehetjük fel. Hiszen a magyar nevek nem származhatnak idegenből, azok magyar eredetűek mindenképen. Ha azt gondolnók, hogy a két feldolgozás *egymástól függetlenül* használja ugyanazokat a neveket, a véletlennek túlságosan nagy szerepet tulajdonítanánk.

A két redakció tehát ugyanarra a magyar népversre vezethető vissza, a szendrei névtelen ugyanabból a valósággal élt szövegből meritett, amelynek későbbi változatait bírjuk a két XIX. századi népében. Ez sokkal egyszerűbb és természetesebb föltevés, mint az ellenkező, hogy egy előttünk ismeretlen, pusztán föltételezett szerkezet állott előtte. Ilyen régi, eltérő szerkezetnek nemcsak emléke vagy híre, de még a legkisebb nyoma sem maradt fenn. Azonkívül ezt a másik, független feldolgozást csak úgy tételezhetnők fel, ha tudnók, hogy a tárgy maga igen népszerű volt. Ennek pedig az ellenkezőjére vall minden adatunk. Igen népszerű témáról mégis csak több emlékek kellett volna fennmaradnia a XVII. század elejéről, a kéziratossá várt énekeskönyvek virágkorából; és igen népszerű téma nem halt volna ki a népben sem: nemcsak hogy a föltételezett szerkezet változatait jegyezhetné fel a példátlanul szorgalmas magyar és különösen erdélyi balladagyűjtés (az anyag régiségét Toldy és Vörösmarty óta ismerő gyűjtők, Gegő Elek módjára, minden kis töredékre figyelmesek lettek volna), hanem az ismert **B** szerkezetből is több maradt volna meg a három változatnál, amelyek közül csak egy teljes. Azonkívül az ilyen oldalági rokonság nagy tartalmi eltéréseket hozott volna létre. Igaz, hogy vannak tartalmi eltérések a két szerkezet között, de ezek nem olyan nagyok, hogy azonos alapszövegből nem következhetnének.

Ezt az alapszöveget teljességgel, lehetőleg sorról-sorra, szóról-szóra helyreállítani — pedig ez volna a szövegtörténet tulajdonképeni célja — lehetetlen. Nagyon kevés változat áll ehhez rendelkezésünkre, s közülük is a legrégebbi, amely pedig ebből a szempontból a legfontosabb volna, műköltő feldolgozása, önkényes újításokkal, változtatásokkal, teljes stílus- és formabeli átalakítással. De azt talán megkísérelhetjük, hogy az alapszövegnek legalább a formájára, előadásmódjára, stílusára rávilágítsunk és a tartalmát megállapítsuk.

Az bizonyosnak látszik az előbbieken alapján, hogy a **B** szövegek széles előadású, nyugodt menetű, mesészerű epikai dalból származnak. A fejlődés tendenciája természetesen mindig a rövidülés, a lecsiszolás volt, ennek eredménye az ismert változatoknak, különösen **B1**-nek nagy eleveisége, gyorsan gördülő cselekvénye, kerek, jól felépített szerkezete és szövegének

néhány homályos és romlott része is. Feltettük azt is, hogy a **B** alapjául szolgáló magyar epikus népdalból ágazott ki az **A**. Van ugyan a két szerkezet, a **B**-k és az **A** között több eltérés — alább majd összeállítjuk őket — de az eltérések megfejtésére rendelkezésünkre állanak a következő szempontok:

1. A **B** alapjául szolgáló szerkezet nem az egységes, kánoni szöveg volt, hanem különböző változatokban énekelték, mint minden népverset. Lehet, hogy az **A** más változathól ered, mint **B1—3**.

2. A két redakció első feljegyzése közt közel 300 esztendő telt el. Ezalatt a **B** szöveg — amely csak szájhagyományban élt — nagyot változhatott.

3. A szendrei névtelen anyagát önkényesen használta fel: költői és esztétikai felfogása más stilust és szellemet követelt munkájától, mint amilyet népi mintájánál látott. Amint már láttuk, a Vasady-kódexbeli fohász is valószínűleg ennek a tendenciának köszöni eredetét.

4. Végül azt is fel lehet tenni, hogy a névtelen költő, akinek ugyan ismernie kellett az epikai dal tartalmát, ennek verses formájára már nem emlékezett. Úgy képzelhetjük, hogy egyszer, régebben hallhatta a verset, de csak a tartalma maradt az eszében, éppúgy, mint az öreg Csákinak, akitől Gegő Elek a **B3** szöveget jegyezte fel. Ha t. i. a teljes ének lett volna előtte, nem tudta volna formailag annyira függetleníteni magát mintájától. Ezt a lehetőséget határozottan el kell vetnünk. Ha feltennők, hogy a szendrei névtelen előtt ott állott teljes szövegében a verses elbeszélés, az epikus népdal, s ettől tudatosan eltérve alkotta meg a magáét, akkor olyan nagy önállóságot és formaérzéklet tulajdonítanánk neki, amely költői erejéből nem telt — bizonyosága ennek *Szilágyi és Hajmásija*, amelyről az elfogulatlan kritika kénytelen megállapítani, hogy a költői érdemek csak igen csekély mértékben vannak meg benne.

Ezeknek a megfontolásoknak a segítségével igyekszünk most megmagyarázni a két szerkezet között lévő különbséget. Ha ez sikerül, akkor az **A** szerkezet **B**-től független alapszövegének feltevését — ami ellen amúgy is nyomós érvek szóltak — elejthetjük. Így csak a másik lehetséges eset marad meg, amely egyszerűbben magyarázza a szövegek viszonyát: az, hogy a **B** szöveg őseiből alkotta a szendrei névtelen a maga versezetét.

Az **A** és **B** szerkezetek közti tárgyi eltérések a következők:

1. **A**-ból megtudjuk, hogy az ifjak török fogságba jutottak és hogy Konstantinápolyban vetették őket börtönre; **B** csak fogságról, császár tömlőcéról szól, közelebbi meghatározás nélkül.

2. Szilágyi keresztnéve **A** szerint Mihály; **B** szerint Miklós.

3. **A**: még egy éve sincs, hogy az ifjak fogságba estek — **B**: éppen hét esztendeje.

4. **A**: A császárléány megszereti Szilágyit s megfogadtatja vele, hogy elveszi feleségül; **B**-ben erről nincs szó.

5. **A:** A leány a börtönört megvesztegeti — **B:** a tömlőc kulcsait keríti meg.

6. **A:** A menekülőknél két ellenséggel kell megküzdeniök: a vámosokkal, akik fel akarják őket tartóztatni és az üldöző vajdák seregével — **B:** csak az üldöző seregről tud.

7. **A:** A két ifjú együtt harcol, a leányt egy szigetre küldik, hogy biztonságban legyen — **B:** csak Szilágyi vitézségéről esik szó.

8. **A:** Hajmási a nős, Szilágyi a nőtlen — **B:** megfordítva.

9. **A:** A párbajt a nős ember követeli, tehát vétkesen — **B:** a legényember mintegy udvariasságból ajánlja fel a párviadalt.

10. **A:** Szilágyi hiába kérleli pajtását, a párbajt megvívják és Hajmási elnyeri büntetését — **B:** a nős Szilágyi nem fogadja el a kihívást, nem akar párbajozni és készséggel átengedi a leányt Hajmásinak.

A két szerkezet felsorolt eltérései közt először is két csoportot különböztethetünk meg. Az egyik (1., 2., 8. sz.) a nevekre és helymeghatározásra vonatkozik, a másik (3., 4., 5., 6., 7., 9., 10.) a cselekvényre magára. A nevek eltérésének természetesen kisebb a jelentősége. De a pontos viszonyt itt is tisztáznunk kell. Vegyük hát sorra az idetartozó variációkat (a felsorolásbeli számuk szerint).

1. Az alapszövegben a törökök bizonyára meg voltak említve. Ez a történelmi vonás lassankint feledésbe ment, legalább is a **B1** és **B2** változatokban — mert az is meglehet, hogy Gegónél a török említése Vörösmarty-reminiscentia és ezt az adatot **B3** elbeszélője maga nem ismerte. Az elbeszélésnek mindig aktuálisnak kell lennie, hogy a hallgatóságot vonzza: a törökvilágban — mert ha azt talán nem is lehet bizonyítani, hogy éppen akkor keletkezett az ének, az mégis kétségtelen, hogy a szendrei névtelen korában a török nagyon is aktuális és ismert volt — mi sem volt természetesebb, mint a fogság helyéül a török császár tömlőcét megjelölni, ahova a valóságban is elég magyart hurcoltak. Mikor időszerűségét elvesztette a török, eltűnt a szövegből is, mint arra más példa is van. Az 'eladott leány' nagy népballada-csoportja¹ p. o., amely eredetileg szintén török vonatkozású volt, már csak egy-két változatban² nevezi töröknek a vőlegényt, a többi erről nem tud. De már nem olyan bizonyos, hogy a népvers Konstantinápoly városáról szólt. Ilyen távolfekvő földrajzi fogalmak már nem illenek bele a népi epika szellemébe; ha nem teljesen aktuálisak. Valószínűleg a szendrei névtelen tudós betoldása ez az adat — bár nem lehe-

¹ Változatainak felsorolását l. Gragger i. m. 175. l. 5. sz.

² Mint *Fogarasi István* (Magy. Népk. Gyűjt. III. 3. l.) és *Boriska* (U. o. I. 143. l.)

tetlen az sem, hogy az alapszövegben mégis volt szó Konstantinápolyról, hiszen erről a török harcok idején bizonyára sokat beszéltek. De a népvérből az aktualitás elmúltával csakhamar kiveszhetett a név ebben az esetben is. Az **A** szerkezeti másik pontos helymeghatározás, a vitézek felelete a városok kérdezősködésére:

Nagyszombat felé a farkasokkal szerencsét kísértnek¹

valószínűleg ismét a szendrei névtelen műve: saját tapasztalataiból vett adatokkal támogatta a mese valóságosságát.

2. A második eltérést hasonlóképpen a szendrei névtelen számlájára írhatjuk. Hogy féltékenyen őrzött eposzi hitelét megóvjá, ő a történelemből jól ismert Szilágyi *Mihály* nevét választotta a mondai, ismeretlen *Miklós* helyett, noha a mondáknak, meg vagyok győződve, a történelemhez igen kevés köze van. De az is lehet, hogy már nem emlékezett pontosan a keresztnévre és csak ezért, akaratlanul írta az ismert Mihályt a Miklós helyett, amely semmi tapasztalatához nem kapcsolódott.

8. A nevek felcserélésének a névtelen verselő feledékenysége lehet az oka. A nevekre még nagyjában emlékezett, de arra már nem, hogy melyikhez melyik szerep tartozik. A **B** szerkezet, amelynek állandóan megmaradó verses alakja nagy mértékben megkötötte tartalmát is, híven megőrizte az eredeti szereposztást.

Lényegesebb eltérések azok, amelyek a cselekvényre vonatkoznak. Igyekezzünk ezeket is sorra megmagyarázni.

3. A hét év mesei és általában primitív epikai terminus,² s ez a **B** változatokhoz is, az alapszöveghez is igen jól illik. **A** szokása szerint valószínűsége törekszik: megadja a pontos dátumot is: pünkösöd napját, és valószínűbb időtartamot akar megjelölni.

4. A **B** szövegek kopásának lehet eredménye a negyedik eltérés. Hiszen ez az **A**-ban megmaradt epizód a cselekvénynek elmaradhatatlan része, amelyre terjedősebb előadásban feltétlenül ki kell térni: ez a megokolása az összes többi eseménynek. Hiszen ok nélkül a szultánleány nem szabadítaná ki az ifjakat és nem szöknék el velük: a pusztá szánalom — ez ugyan szintén nincs megemlítve, de közvetlenebbül következik a szövegből — nem elégséges magyarázat. A **B** változatokról a lélekrajzoló részletek — amelyek a cselekvény gyors gördülését csak gátolják — természetesen lecsiszolódtak idővel.

5. Igen lényegtelen különbség a foglyok megszöktetésének eltérő módja. A szöktetés olyan gyakori volt mindig, amióta

¹ A Vasady-kódex szövegváltozata, 96. sor.

² Axel Olrik: *Epische Gesetze der Volksdichtung*. Zeitschrift für deutsches Altertum 51, (1909), 4. l.

börtönök vannak, és olyan sok módja van, hogy bármely énekmondó helyettesítheti variáló kedvében az egyik szokásosabb módot a másikkal. Ilyen kis mértékben minden elmondásnál vagy feldolgozásnál változhatott a vers tartalma; nem lehet megállapítani, hogy a **B** szöveg régi variációja, újabb fejlődése, vagy pedig a szendrei névtelen feledékenysége vagy önkénye okozta-e.

6. Már fontosabb eltérés a menekülők küzdelme ellenségeikkel. Az **A** elbeszélése az események lehetőségeinek megfontoltabb mérlegelésére vall, s ez megint a szendrei névtelen hitelességre való törekvését mutatja. Józanul és logikusan gondolkodó diák-esze csakúgy észrevette azt, hogy a vámosok a valóságban nem engedhették át a szökevényeket, mint ahogy a krónikás Kézai fölényesen kételkedik a mondában, amely elbeszélte, hogy a fogoly Lehel vezér kürtjével agyonütötte a császárt: hiszen foglyot megkötözve vezetnek az uralkodó elé.¹ A monda nem törődött ezzel a körülménnyel, Szilágyi és Hajmási népi feldolgozása sem gondolt arra, hogy a valóságban a határt is őrzik. Cselekvénye egyenesen halad, mint a meséé: a császártól szöktek meg, a császár udvarából, tehát csak onnan üldözhetik őket.

7. A népköltés egy jelenetben csak egy hőst tűr meg. Ha két egyenrangú hős szerepel, akkor vagy nincsenek egymástól megkülönböztetve és egyformán cselekszenek, vagy pedig szemben állnak egymással.² Ezért az alapszöveg valószínűleg szintén csak Szilágyi vitézségét említette, Hajmási-nak csak annyi szerepet adott (mint **BI**-ből kitűnik és amint **B3** idevágó részét is „...védték a' szökevények magokat, főleg nagy Szilágyi M. úgy vagdalkozván, hogy *egy elmenésében...*“ értelmeznünk kell), hogy — a szinfalak mögött — a szultánleányt védelmezte. Az **A** szerkezet ezt a vonást is racionalizálta: a nagy támadó sereg ellen minden erőre szükség van, lehetetlen, hogy csak az egyik vitéz küzdjön, hiszen már az is hallatlan hőstett, hogy két ember egy egész hadat legyőz. Hogy a szendrei névtelen egy szigetet említ, ahova a leányt küldik, amíg a vitézek harcolnak, az valószínűleg saját elképzelésének a terméke: egy bizonyos ismert hely lebegehett a szeme előtt, talán az Alduna egy szigete.³

¹ II. könyv, 1. fejt.

² Axel Olrik i. m. 6. l.

³ Mindenesetre nagyon kevés az összefüggés a Gudrun és Oswald középfelnémet époszoknak szigeten való harcával, amelyre Moór Elemér (*A Toldimonda és német kapcsolatai, Német philológiai dolgozatok*, 1914, 62. l. jegyz.) mint rokon motívumra utal; abból az egyszerű okból, hogy míg azokban a német époszokban a harc a szigeten van, ami a tengeren való menekülésnél természetes, addig nálunk a szigetnek csak annyi a szerepe, hogy a leány ott rejtőzik el, miközben a vitézek a *szarazföldön* harcolnak az üldözőkkel.

A sziget különben is olyan kevésbé illik bele mindkét szerkezet cselekvényébe, hogy nem lehetett meg az alapszövegben sem.

9. 10. A két eltérés a párbaj lefolyásánál ugyanarra az epizódra vonatkozik, csak a világosság kedvéért választottuk el a schematikus áttekintésben. A legfontosabb, leglényegesebb eltérés ez: ebben az epizódban van a cselekvény tetőpontja, ez vezet a két szerkezetben a kibonyolódás két különböző módjára. Az **A** szerkezetben valóságos tragikus vétséggel van dolgunk, amelyért a költői igazságszolgáltatás teljesen kielégítő büntetést szab ki. A **B** változatokban tragikus vétség nincs. Hajmási László, a nőtlen ifjú akar a leányért párbajozni, ajánlata tehát egészen jóhiszemű, lojális és lovagias: ketten vannak, ő igényt tart a leányra, de a másiknak is van joga hozzá, döntsön hát a kard, egészen primitív becsületes módon. Szilágyi udvariasan elutasítja az udvarias ajánlatot: öneki van felesége, sohasem gondolt arra, hogy a leányt ő vigye haza. Hogy a két különböző felfogás világosan tűnjék szembe, álljanak itt a két szöveg megfelelő részei egymás mellett.¹

A (Vasady-kódex vált. 129—133. és 137—138. sor)

És az határba hogy bejönnének,
[Hajmási felelé:]
«Vijjunk meg ketten azért a leányért,
[legyen egyikünké!]
Felele néki Szilágyi Mihály, Hajmási
[Lászlónak:]
«Szerelmes társam, az nagy istenért
[kérek én tégedet,
Engedd énnéköm, mert néköd vagyon,
[azt mindnyájan tudjok.»

BI (39—41. és 46—50. sor)

Igy mondja, így mondja Hajmási
[László ezt
«Pajtásom, pajtásom, próbáljuk meg
[egymást,
Hogy melyiké legyen császár szép
[leánya?»

(A leány tiltakozik és kéri, hogy öljék meg inkább őt.)

Nem akar ebben egyebet tenni az
[Hajmási László
Szablyát rántanak, özsvetsapának...

Azonnal azt mondja nagy Szilágyi
[Miklós:]
«Pajtásom, pajtásom, kenyeres paj-
[tásom,
Én neked bocsátom császár szép
[leányát,
Mert van nekem otthon jegyesem,
[gyűrűsöm,
Hittel elköötözött hites feleségem.»

¹ Ez a szemléltetés talán nem lesz fölösleges, mert azt eddig senki sem tartotta fontosnak kiemelni, hogy nemcsak a párbaj megtörténete, hanem a kihívás indító okára nézve is nagy a különbség a két változat közt. Pl. Kardos (i. h. 606. l.) azt írja, hogy: «... Hajmási éppen úgy párviadalra szólítja társát ilt [t. i. a népballadában], mint a szendrei névtelennél.»

Hogy ezt az eltérést megmagyarázzuk, a tárgy történetet kell a szövegtörténet segítségére hívnunk. Mondánk fentemlített idegen rokonaiban kétségen kívül rá lehet ismerni az **A** szerkezet szóbanforgó motívumára: itt is, ott is párbajjal akar a nős ember legénybarátjától elvitatni egy leányt s ezért méltóan bűnhődik. Ez az általánosan elterjedt motívum tehát bizonyára megvolt az alapszövegben is. Az erkölcsi célzatú epizódon a szendrei névtelen kapva-kapott; a **B** szövegből később kivesszett ez a vonás. Ennek két oka van. Az első az, hogy a férj vétkes hűtlensége teljességgel idegen a magyar népi epika szellemétől, nem úgy, mint a hűtlen feleség, akiről olyan elterjedt balladánk szólnak, mint a *Barcsai*¹ vagy a *Megcsalt férj*.² A másik oka: a vers népmesei szelleme mindenképpen megkívánja a szerencsés befejezést. Mindkét hős egyaránt rokonszenvesen volt beállítva az eddigi cselekvényben, ezért nem lehet az egyiket tragikus vétségbe kergetni és elbukni hagyni. Akit a mese meg akar büntetni, az kezdettől fogva gonosz és elvetemült. — Ezt a motívumot, amely idegen eredete mellett idegenszerű is volt és a műfaj szelleméhez sehogysem illett, epikus népdalunk tehát kivetette magából. A **BI** és **B3** változatokban mint a motívum csökevénye megvan még a párbajra való kihívás, de már minden tragikus kiélezettség nélkül, mint udvarias ajánlat; **B2** nem is tartotta érdemesnek az elbeszélést a győzelmes harcra túl is folytatni. Számára ez már kielégítő befejezés, ami utána következne, a csonka, eredeti értelméből kivetkőzött motívum mint fölösleges függelék már csak zavarná az előző cselekményt.³

Ha az eltérések magyarázatait összefoglaljuk, a szövegek alapjául szolgáló epikus népdal tartalmát a következőkben állapíthatjuk meg.

Szilágyi Miklós és Hajmási László 'két gerezd szöllőért' hét esztendeje török fogságban sínylődnek. A török császár leánya meghallja panaszukat és mert megszereti a vitézek egyikét, a nőtlén Hajmásit, elhatározza, hogy kiszabadítja őket és megszöki velük. A szökés sikerül, Szilágyi levágja az üldöző török sereget, majd pedig párbajra szólítja pajtását, hogy így düljön el, kié legyen a császár leánya. Hajmási és a leány hiába kérlelik, ő nem áll el a szándékától, pedig már van felesége. A párbajt megvívják és Szilágyi elnyeri méltó büntetését: súlyosan megsebesül. Azután elválnak: Hajmási haza viszi a leányt, Szilágyi is hazafelé indul.

¹ Változatainak felsorolását l. Gragger i. m. 185. l. 17. sz.

² U. o. 193. l. 33. sz.

³ Gyulai Pál (Magy. Népk. Gyűjt. I., 557. l.) azt gondolja, hogy a szöveg csak azért végződik az üldözőkkel való harccal, mert ezután a régi másolat amelyből a vers származik, más lapon folytatódott. — De különös véletlen volna, ha a szöveg, amely nem is volt verssorok szerint tagolva, hanem folytonosan írták le, éppen úgy jutott volna a papirus végére, hogy a lapon elért része kerekesebb egészet ad, mint hogyha még folytatódott volna.

Hogy külső formája és stílusa milyen lehetett ennek a versnek, azt már az előbb igyekeztünk vázolni, amikor a **B** szerkezet alapszövegéről szóltunk.

Hátra volna még annak a megállapítása, hogy mikor keletkezett az az epikus népdal, amelynek formáját és tartalmát rekonstruálni igyekeztünk. Be kell vallanunk nyiltan: erre a kérdésre nem tudunk feleletet adni. Eddigi következtetéseink sem vonatkoztak a tulajdonképpeni ősszövegre, keletkezése pillanatában, hanem csak arra a formájára és tartalmára, amelyből a szendrei névtelen versezetének tárgyát merítette, tehát a XVI. sz. közepe táján elért fejlődési fokára. A keletkezés idejének megállapítására biztos kritériumunk nincs, a török említése sem az, mert ez csak a pillanatnyi aktualitás dolga, mint már az előbb láttuk; a történelemhez, úgy nézem, nincs sok köze a mondának. Bizonyos csak az, hogy az epikus népdal már az **A** szerkezet keletkezése előtt megvolt, tehát 1571 előtt keletkezett.

A keletkezés idejének megállapítása különben is az a pont, ahol a szövegtörténeti kutatás a tárgytörténetivel találkozik. Ami a szöveg keletkezésétől fogva történt, az a szövegtörténetre tartozik — ami addig, az a tárgytörténetre. A keletkezés időpontját itt csak akkor lehet majd megállapítani, ha a tárgytörténet kutatása már végérvényesen eldöntötte, hogy a motívumok honnan valók és milyen úton-módon fűződtek össze: ez világosságot vet arra is, hogy mikor keletkezett a monda maga. A keletkezési idő pedig a másik ismert dátummal: a feljegyzésével együtt két határ közé szorítja a vers létrejöttének lehetséges időpontját¹. Ezen az aránylag kis időn belül pedig még egyéb kritériumok is adódhatnak, amelyek talán még pontosabb időmeghatározást tesznek lehetővé.

Vizsgálódásainknak ezzel a végére értünk. Sok pozitívumot, sok fontos eredményt nem adott ez a dolgozat. Mindössze annyit, hogy a Szilágyi és Hajmási monda változatait közös alapvázra hozta, hogy ezzel szilárd alapot adjon a tárgytörténeti kutatásnak. Az egyes változatok nem térnek el egymástól annyira, hogy az eredeti tartalom rekonstruálása nagy nehézségekbe ütközött volna. Ha nagy apparátussal akartunk olyan dolgokat bizonyítani, amelyek amúgy is evidenseknek látszottak, azt csak azért tettük, mert az összehasonlító irodalomtörténetnek, ennek a legnagyobbbrészt megmérhetetlen mennyiségekkel dolgozó tudománynak a legpedánsabb szörszálhasogatás sem elég lelkiismeretes és nem szabad beérnie bizonyítás nélkül pusztá

¹ Ha helyesek az idézett dolgozatom megállapításai, akkor a magyar monda keletkezését és így a vers létrejöttének alsó korhatárát a XIV. és XV. század fordulójára tehetjük.

evidenciával: eredményei amúgy sem olyan megingathatatlanok, mint az exakt tudományokéi.

Kevésbé nyilvánvaló talán a magyar népköltésben eddig ismeretlen műfaj, a széles epikus dal létezése, amelyre következtettünk. Igaz, hogy ez a föltevésünk nem olyan merész, mint a Solymossy Sándoré, aki az eredeti Toldi-monda hordozójául magyar chanson de geste-et tesz fel,¹ de a magyar népköltés történetére nagyobb jelentőségű a tárgya. Az állítólagos magyar Toldi-chanson de geste: francia barátok műve, idegen minta után, legnagyobbreszt idegen anyagból — nem szükséges, hogy mélyen gyökerezzen a magyar irodalomban, s minden bizonnyal magában álló kísérlet. A népköltésben azonban magukban álló műfaj-kísérletekre nem gondolhatunk. A Szilágyi és Hajmási-dal nem lehetett egyedüli képviselője műfajának. A mostani magyar népköltés epikus műfaja, az úgynevezett népballada, amelynek gyors, szakadozott, csak a lényeges pontokat kidomborító előadásmódja lényegesen megkülönbözteti a XVI. sz. számára kikövetkeztetett Szilágyi és Hajmási-daltól — legnagyobbreszt tragikus alaphangja szintén nagyban eltér a meseszerű epikus énekünktől. Ezt a két eltérést tagadni nem lehet, de hogy lényegesek-e, azt már lehet vitatni.

Ismerjük a főtényezőt a népdalok fejlődésében: ez a kopás, csiszolódás: „Zersingen“. Epikus népdalainkat csak a mult század első felében kezdték gyűjteni, tehát a legrégebb följegyzett népballadáink és a XVI. sz.-i epikus dal között kerek 250 esztendő van, azaz nyolc emberöltő. Mennyire lekophatott, lemorzsolódhatott, mennyivel kerekébbé, plasztikusabbá csiszolódhatott azóta egy szájról-szájra járó népdal!

És a ballada híres Greguss Agost-féle definíciója se tévessen meg. A népballada igen széles skálájú műfaj: a jóízű humoros tréfától (*A makrancos nő*²), a mesés-kalandos modern Szilágyi és Hajmási-dalokon (**B1—3**); *Kerekes Izsákon*³ s a novella-szerű elbeszélésen (*Pálbeli Szép Antal*, *Molnár Anna*), a misztikus hangulatú vallásos tárgyakon (*Julia szép leány*; *Az Úr Jézus Krisztusról*:)⁴ keresztül egészen a legmegrendítőbb tragikumig⁵ minden fajta cselekvény előadására alkalmas. Nincs semmi akadálya sem annak, hogy az eredeti Szilágyi és Hajmási-dalt ezeknek a széthúzó témáknak a körébe beillesszük.

Ezek szerint az „új műfaj“ kikövetkeztetése nem olyan merész föltevés.

HONTI JÁNOS.

¹ IK. XXXIV. (1924), 96—97. l.

² Grapper, id. m. 34. sz.

³ Ide tartozik egyetlen verses népmesénk is: Magy. Népk. Gy. X. 25. sz.

⁴ Magy. Népk. Gy. VIII., 226. l.

⁵ Tanulságos megfigyelni, hogy tragikus tárgy is vehet fel kibékítő befejezést változatokban, pl. *Szomszéd legény Gyurka*: Magy. Népk. Gy. XI. (Kriza: *Vad-rózsák*), 9. sz., ahol a *Barcsai*-téma tragikuma helyett a férj rászédése a csattanó.